

F. I. Janković és a délvidéki szerb iskolaügy

V. MOLNÁR LÁSZLÓ

A 17. század utolsó évtizedében – Arsenius (Arzen) Čarnojević ipeki pátriárka vezetésével – 30-40 ezer szerb család (mintegy 200 ezer fő) telepedett le a Habsburg Birodalom határain belül. 1690. augusztus 21-én I. Lipót császár – felmérve a 150 éves török uralom okozta elnéptelenedést – ünnepélyesen megerősítette a betelepedett szerbek privilégiumait, azaz engedélyezte számukra a szabad vallásgyakorlatot, a régi naptár használatát, görögkeleti (pravoszláv) püspökség felállítását Karlovácon, továbbá mentességet ígért nekik a *contributio*, a katonai beszállásolás és a *forspont* (úgynevezett hosszúfuvar) terhei alól. A fenti privilégiumokat I. József 1706-ban, VI. Károly 1713-ban, Mária Terézia pedig 1743-ban ismételten megerősítették. (1)

A szerb iskolaügy fejlődése (1700-1770)

A török magyarországi kiűzését követő 1699. évi karlócai béke után a Bánát vidékének jelentős része még muzulmán megszállás alatt maradt, és Savoyai Jenő csapataival csak 1716. október 5-én szabadította fel Temesvárt. E háborús éveket lezáró pozsareváci béke (1718) értelmében azonban a Bánát szerb, román, bolgár, magyar, német népességével – 166 éves török uralom után – a bécsi Hofkammer (Udvari Kamara) irányítása alá került. (2)

1727-ben császári rendelet látott napvilágot, mely szerint a szerbek szabadon alapíthattak alsófokú iskolákat, ám ezek felállításához hiányoztak a szükséges iskolaépületek, a tankönyvek, a szakképzett tanárok és a bécsi udvar anyagi támogatása. Érthető ezért, hogy Mojsije Petrović (1718-1730), Vikentije Jovanović (1731-1737) és Pavle Nenadović (1749-1768) metropoliták idején bizonyos kitárulkozás figyelhető meg a cári Oroszország felé, ahonnan képzett tanítók és tankönyvek küldését remélték. (3) Így 1721-ben Petrović metropolita két tanító küldését kérte I. Pétertől, és a cár intézkedéseit követően, 1724. január 2-án Makszim Tyerentyevics Szuvorov 70 darab szláv grammatikakönyvvel (M. Szmotrickij munkája), 400 olvasókönyvvel (úgynevezett Bukvár, szerzője Feofán Prokopovics), 10 darab háromnyelvű lexikkal elindult Karlovácra. (4) Szuvorov a moszkvai Szláv-görög-latin Akadémián tanult, majd Prágában német lexikonfordításokkal foglalkozott, ezt követően pedig, 1720. szeptember 23-án a Szent Szinódus nyomdájának „vezető fordítójává” nevezték ki. Szerbiában 1726. október 1-jén nyitotta meg az első úgynevezett orosz-szláv iskolát – mindössze 7 tanulóval – Karlovácon. Szuvorov testvérével, Pjotr Tyerentyeviccsel Belgrádban hozta létre 1727. február 2-án a második orosz-szláv iskolát. Makszim Tyerentyevics négy hónap múlva ismét visszatért Karlovácra, ahol 1727. december 11-én immár 60 tanulóval újabb iskolát alapított. Ezt követően, 1729-ben Aradon szervezett iskolát, majd 1730. július 27-én rövid időre visszatért Karlovácra, ahonnan – Bécsen keresztül – Oroszországba utazott. (5)

Az 1730-as évek elején a szerb metropolita újból kérte a kijevi Rafail Zaborovszkij érseket, hogy további orosz tanítókat bocsásson rendelkezésére az iskolaügy mihamarabbi átszervezése érdekében. Így érkezett 1732-ben Karlovácra Sinesius Zaluckij, akit hamarosan az összes szerb iskolák igazgatójává nevezték ki, s ebben a minőségében 1736-ig működött.

1735-ben az orosz tanítók újabb csoportja (név szerint: *Manuil Kozacsinszkij, Pjotr Padunovszkij, Trofim Klimovszkij, Georgij Sumljuk, Iván Nyenackij, Tyimofej Levandovszkij, Iván Lasztovickij, Pjotr Mihajlovszkij*), a kijevi akadémia néhány egykori növendéke érkezett Karlovácra, akiket az első képzett tanítóknak tekinthetünk a szerbek között. Közülük – Zaluckij távozása után – 1736. augusztus 15-én M. Kozacsinszkij lett az összes iskolák igazgatója a belgrád-karlováci metropolitaság területén, évi 250 forint fizetéssel. (6) A többi orosz magisztert Belgrád, Eszék, Vukovár, Versec és más települések iskoláiban helyezték el.

Húszévi békés építőmunka után, Szerbia területén 1737-től újabb török-osztrák háború söpört végig, amely három esztendő alatt szinte teljesen megsemmisítette az iskolaügy addig elért valamennyi eredményét: lerombolt, felperzselt iskolaépületek és tantermek jelezték az elvonuló hadak útvonalát. Mivel az oktatás a háború éveitől csaknem teljesen szünetelt, és az orosz tanítók jelentős része 1737-ben visszatért hazájába, újabb pangás következett be a szerb iskolaszervezésben. Kozacsinszkij – miután Novi Sadon és Péterváradon újabb iskolákat szervezett – 1739-ben visszatért Kijevbe.

Sokat tett a szerb iskolaügy terén *Visarion Pavlović* bácskai püspök (1731-1756) is, aki mint „spiritus movens” egy sor iskolát alapított Novi Sad környékén, majd 1731-ben gimnáziumot nyitott Péterváradon (*Petrovaradinske roždestvobogorodične latinoslavenske škole* néven), amely 1789-ig állott fenn.

Az 1739. évi belgrádi béke után a szerb iskolaügy csak 1749-et követően indult ismét fejlődésnek, amikor egy agilis metropolita, *Pavle Nenadović*, felismerve az iskoláztatás pénzügyi megalapozásának szükségességét, 1749. augusztus 10-én felhívással fordult az egyházi kerületek vezetőihez iskolai alap megteremtése céljából. Energikus szervezőmunkája során 41 ezer forint „adomány” jött össze, amelyet alsófokú szláv iskolák létrehozására fordítottak. (7) Nenadović működése nyomán az 1750-60-as években egy sor szláv grammatikai iskola és papi szeminárium létesült. A grammatikai iskolák ez idő tájt alsó (1. *classis parvistarum minor*, 2. *classis parvistarum maior*, 3. *classis principorum*, 4. *classis grammaticarum*) és felsőbb (5-8. *classis humanitatis*) osztályokra tagolódtak, ahol szintaxist, poetikát, retorikát, latint, számtant, földrajzot, történelmet és szépírást oktattak a tanulóknak. Nenadović halálát követően utóda a szerb egyház élén Jovan Djordjević lett, aki ugyancsak előszeretettel szorgalmazta orosz tankönyvek („Bukvár”, „Szláv grammatika” stb.) behozatalát.

A „ratio” szellemében

(Mária Terézia iskolareformjának kibontakozása)

Az angol, francia és német felvilágosodás modern eszmeáramlata (amelynek fő képviselői *Holbach, Locke, Voltaire, Rousseau, Diderot* és *D'Alembert* voltak), a „ratio és a közjó” nevében kiengesztelhetetlen harcot kezdett az egyház évszázados uralma, a babonák és a „sötétség” ellen. Az új „szellem” szokatlan népszerűséggel bontakozott ki, és célja elérésére egyik legbiztosabb eszköznek a korabeli iskola megreformálása kínálkozott. Ez a magyarázata annak, hogy a 18. század második fele nemcsak a felvilágosodásnak, hanem a pedagógiai irodalomnak és gondolkodásnak is nagy korszaka lehetett. Ezekben az évtizedekben uralkodók és államférfiak foglalkoztak a nevelés kérdéseivel, a pedagógusok pedig tömegével készítették tervezeteiket a felvilágosult monarchák számára.

Az egyes országokban végbemenő „... gazdasági és politikai folyamatok általában nem közvetlenül, hanem többnyire a nevelési intézmények szabályzatainak, valamint a nevelés elméleteinek közvetítésével hatottak az iskolák tanterveire, és valóságos munkájára” – írja rendkívül találóan ezzel kapcsolatban *Ravasz János* egyik tanulmányában. (8) Ebben az időben Európa-szerte nagy népszerűségnek örvendett Rousseaunak a „természetes nevelésről” szóló programja. Az ő, valamint a francia enciklopédisták hatása következtében bontakozott ki a filantropista pedagógiai mozgalom (fő képviselője: *Basedow*), amelyet jelentősen befolyásolt *Christian Wolff*nak (1679-1754) racionalista filozófiája, aki államtanában a „jóakarató despotizmust” emelte ideállá, s ezt *II. (Nagy) Frigyes* porosz

király trónra lépésével vélte megvalósulni. A „filozófus király” ugyanis 1763-ban kiadta a porosz protestáns népiskolák részletes, a tankötelezettségre nézve szankciókat is tartalmazó szabályzatát (General Landschul-Reglement). Hasonló intézkedésekre került sor más német fejedelemségekben is az 1760-as évektől. A sziléziai katolikus népiskolák számára *Johann Ignaz Felbiger* (1724-1798) sagani apát készített oktatási szabályzatot, akinek személye már az ausztriai iskolareformhoz és az 1777. augusztus 22-én életbe lépett, a korabeli magyar iskolarendszer egészét szabályozó tanügyi kódexhez, a sokak által „etatista törvénytörvénynek” nevezett I. Ratio Educationishoz is vezet.

A 18. század közepére tehát a Habsburg Birodalom országaiban is megjelentek azok a felvilágosult szellemi áramlatok, amelyek elsősorban az egyházi iskolák szekularizációját kívánták. E téren a Habsburg Birodalom kultúrpolitikájának legjellegzetesebb és legjelentősebb irányítója az 1740-es évektől kezdve *Gerard van Swieten*, Mária Terézia egyik legbefolyásosabb tanácsadója volt, aki 1749-ben készítette el a bécsi egyetem orvosi karának reformját, amit 1752-ben és 1753-ban a bölcsészeti és a hittudományi, illetve a jogi kar újjászervezése követett. (9) Ezek a reformok már az új „szellem” jegyében születtek, ugyanis a korabeli államjogi felfogás mind határozottabban az állam számára követelte polgárai nevelését, az iskolázás irányítását és ellenőrzését. A felvilágosult abszolutizmus kultúrpolitikájának általános jellemző vonása tehát az állami befolyás következetes érvényesítése volt, amit Mária Terézia egyik rendelkezésében így fogalmazott meg: „Das Schulwesen ist und bleibt allzeit ein Politicum” (Az iskolaügy politikum, és mindenkor az is marad”, 1770.) (10)

Bécsben 1770. május 26-án Lanthieri gróf sürgette egy iskolaügyi bizottság (Schulkommission in Schulsachen) felállítását, és tervezetet nyújtott be az uralkodónőnek az úgynevezett sagani normálmódszer (methodus normalis, norma = minta) bevezetésére. E törekvés útjából az utolsó, a legnagyobb akadály akkor hárult el, amikor 1773. július 21-én *XIV. Kelemen pápa* kiadta a „Dominus ac Redemptor” kezdetű bulláját, amelyben kimondta az 1540-ben, *Loyola Ignác* spanyol kispap által alapított jezsuita rend (Jézus Társasága) feloszlatását, azét a szervezetét, amely megalakulása óta több mint 200 éven át monopolizálta a birodalom oktatási rendszerét. 1773. december 1-jén Karl Anton von Martini zu Wassenberg báró tervezetet készített „Grundzüge der Entwerfung eines allgemeinen verbesserten Planes in Studiensachen” címmel, amelyben a kötelezően létrehozandó Iskolai Alap szükségességét hangsúlyozta. A „Schulfond” megteremtése nem váratott sokáig magára, hiszen az 1774. február 12-ei rendelet értelmében a jezsuita rend elkobzott vagyona képezte ezt az alapot. (11)

Az új eszmék megvalósítása azonban az iskolaügy terén sem ment zökkenők és nehézségek nélkül, bár Mária Terézia megbízásából Udvari Tanulmányi Bizottságot (Studienhofkommission) hoztak létre, amelynek tagjai: *Kressel* államtanácsos, *Müller* apát (az uralkodónő gyóntatója), *Greiner* (a császárnő bizalmas referense), *Kollár Ádám* (egykori jezsuita, a bécsi udvari könyvtár igazgatója) és a híres jogászprofesszor, *Martini* báró voltak. (12) A bizottság az oktatásügy szervezésének alaptételül – az abszolút államhatalom érdekeinek megfelelően – a „birodalmi centralizációt”, valamint az uniformizálást (egységesítést) jelölte meg, és ennek szellemében még 1774 elején hozzá is látott egy reformtervezet kidolgozásához. Az uralkodónő 1774. szeptember 1-jén Johann Ignaz Felbiger apátot bízta meg a sagani módszerre épülő iskolareform kidolgozásával, amelyet 1774. december 6-án „Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in sämtlichen Kayas. Königl. Erblanden” címmel el is készített. (13)

A szerb iskolaügy fejlődése (1770-1782)

1770. április 22-én szerb deputáció utazott Bécsbe – az 1769. évi karlováci nemzeti kongresszus határozatait értelmében –, hogy átnyújtsa az uralkodónőnek az „illyr iskolák reformtervezetét”, amelyben azonban még nem tisztázódott pontosan a felügyelet kérdése, azaz a metropolita, a mindenkori tartományi adminisztráció vezetője vagy a bécsi Udvari Kancellária (Hofkanzlei) gyakorolja-e ezt. A szerb küldöttek végül is csak felemás eredménnyel térhettek haza Temesvárra, mivel 1770. szeptember 27-én napvilágot látott ugyan a „Regulament der illyrischen Nation” című rendelkezés, amely azonban jelentő-

sen szűkítette a tradicionális privilégiumokat, és erőteljes katolizálást, illetve németesítést fogalmazott meg paragrafusaiban. (14) 1770. december 20-án Koller gróf vezetésével újabb küldöttség járt a bécsi udvarban, hogy ezúttal 5-5000 darab szerb, illetve román nyelvű olvasókönyv kinyomtatásához a felsőbb engedélyt megszerezze. (15)

Mária Terézia 1773 tavaszán megjelent rendelete is a katolizálás további térhódítását kívánta elősegíteni, amikor újabb katolikus iskolák felállítását tűzte ki célul. (16)

1772. április 15-én az akkori szerb metropolita, *Jovan Djordjević* javaslatot tett a temesvári közigazgatási hatóságoknak, miszerint a bánáti iskolák igazgatói posztjára *Jo- van Dimić* kereskedő nem megfelelő, s helyette *Daniel Lazarini*, *Zaharija Orfelin* vagy *Theodor (Feodor) Janković* kinevezését ajánlotta. Április 25-én *Vikentije Jovanović Vidak* püspök is sürgette a döntést, de előterjesztésében csak Janković kinevezését szorgalmazta, arra hivatkozva, hogy Z. Orfelin a román nyelv ismeretének hiányában képtelen – a soknemzetiségű területen – a direktori funkció betöltésére. (17) Minthogy *Karl Ignaz von Clary und Aldringen* gróf, a temesvári adminisztráció feje is Janković kinevezését pártfogolta, az Udvari kamara 1773. február 6-án így őt nevezte ki „valamennyi szerb iskola igazgatójává” évi 600 forint fizetéssel, amelyhez 1775-ben 150 forint „szálláspénzt” és 1777-ben további 150 forint útiköltségtérítést szavaztak meg. (18) Janković kinevezése jó választás volt, hiszen sokoldalúan képzett, rendkívül művelt, a szerb mellett a német, latin, román, orosz, görög és magyar nyelvet beszélő tudós pedagógus került a szerb iskolaügy élére. (19)

F. I. Janković

1741. április 14-én született a Pétervárad melletti Sremska Kamenica faluban, de egyes feltételezések szerint 1740-re vagy akár 1744-re is tehető születési éve, ugyanis az 1737-39-es háborút követően jó ideig nem vezettek pontos regisztrálást az egyes falusi parókiákon. 1741-ben Sremska Kamenicában mindössze egy születést jegyeztek fel: „V leto 1741 meseca Aprila 19-go v Kamenici kresti mladenca Feodora ro (=roždenogo) togo meseca 14-go dne ot roditelej zakonno venčani Joanna Jurišin i Angelie matere, otečestva i roda zdešnjega mesta”. (20) Félreértésekre ad okot, hogy a protocollumban apja neve Jurišin, illetve anyját helybelinek tüntették fel, akiről viszont minden más forrás azt állítja, hogy jó módú városi polgári családból származott. Az 1764. évi protocollum szerint viszont: Joan Janković 54, Angelia asszony 46, Feodor Janković 20, Simeona 7, és Alekszej (a legkisebb fiú) 3 éves. Ebből arra következtethetnénk, hogy F. Janković 1744-ben születhetett.

A Janković család ősei – a 15. századig vezethetők vissza –, akik a Belgrád melletti Mirijevo faluból származtak, s a török balkáni terjeszkedése miatt kényszerültek szülőföldjük elhagyására. Joan Janković 1734. február 7-én nősült; első gyermeke Feodor volt, aki elemi iskolai tanulmányait Sremska Kamenicában végezte. A család – a gyerekek jobb taníttatása végett – 1755-ben Novi Sadra költözött, és az ifjú Feodort még ebben az évben a karlováci gimnáziumba írtatták be. Tanárai – *Peter Nestorović*, *Panteleimon Hranisavljević* és *Georgij Spida* (aki görögöt tanított) – elégedettek voltak az ifjú tanulmányi előmenetelével, és Vidak püspök közbenjárására bécsi ösztöndíjat ajánlottak fel számára. A szerbeknek azonban – ha felsőfokú intézetbe kívántak lépni – előbb líceumot kellett végezniük. Ezért utazott Janković Pozsonyba, amely ez idő tájt a szerb nemzeti értelmiség képzésének fő központja lett. Bécsben filozófiai, jogi és közgazdasági stúdiumokat hallgatott, de szorgalmasan tanulmányozta a klasszikus és a kortárs irodalmat, valamint a modern nyelveket is. Kiváló képességeire *Joseph von Sonnenfels* (1733-1817) professzor figyelt fel, aki 1767-1769 között tanára volt. (21)

Janković tanulmányai befejezése után egy évig még Bécsben maradt, *gróf Fekete János* őrnagy titkáráként, majd elhagyva Bécset, Temesvárra utazott, ahol előbb Vidak püspök titkára, később pedig az „összes illír iskola” igazgatója lett. (22)

Janković már beiktatása előtt foglalkozott egy gimnázium felállításának tervével, ám akkor ez még számos akadályba ütközött. Többek között azért, mivel 1769. augusztus 23-án a szerb nemzeti kongresszus küldöttei előtt Karlovácon felolvasták az uralkodónó leiratát (rescriptum), mely szerint: „In jeder Diözese eine hohe Schule auf der Stufe eines

Priesterseminars zu errichten sollen”, azaz minden egyházmegyében egy papi szeminárium szintjén álló magasabb iskola felállítása javasolt. Természetesen a szerb szinódus és a delegátusok nem nagyon lelkesedtek a kezdeményezésért, mivel hiányoztak az ehhez szükséges anyagi és személyi feltételek. Az 1774. évi illír kongresszus ismételtén foglalkozott a papi szemináriumok feállításának ügyével, s az új metropolita (Vidak), a császári megbízott (*von Kathesen báró*) és Janković a következő petíciót intézték Mária Teréziához: „...dahero glaubt die Nation, dass mehr Frucht und Nutzen allerley Nationss-tande ziehen würden, wenn Euer Röm. Kaiserl. May. statt deren 8 Clericalschulen, nur ein einziges, ordentliches Gymnasium in einem Ort zu errichten („A nemzet úgy véli, hogy több haszonnal járna, ha császári Felséged a 8 egyházi iskola helyett egyetlenegy gimnázium felállítását engedélyezné.”) (23) A gimnázium tervének kidolgozására bizottságot szerveztek (*Jovan Muškatirović*, *Marko Sorvicki* és *F. Janković*), amelynek elképzelése szerint egyházi szláv, latin, görög, német nyelvet, matematikát, logikát, fizikát, metafizikát, teológiát, földrajzot, történelmet és jogot oktatót volna az intézmény 8 professzora a 2x3 éves kurzus keretén belül. Minthogy a bécsi kancellária úgy vélekedett, hogy a szerbeknek nincs szükségük egy ilyen iskolatípusra, a tervezetet elvetették, és csak 1791-ben került sor felállítására. (24)

Janković tervezeteinek nagy szerepük volt abban, hogy 1774. április 14-én Mária Terézia kibocsátotta „*Regulae directivae für die Verbesserung des illirischen und walachischen Elementar- oder Trivialschulwesen in den Kays. Königl. Erbländer*” című rendelkezését, amely kötelezővé tette az úgynevezett triviális, kétosztályos (az írás, olvasás és számolás alapjait tanító) falusi iskolák felállítását a Bánátban. (25) A rendelkezés 52 paragrafusból állott, amelyek közül az 1-12. az iskolaépítési kötelezettség részleteit, a 13-25. az iskola rendszerét, a 33-39. a kötelező iskolalátogatást, a 40-51. pedig az iskolafe-lügyelet kérdéseit tárgyalta.

1774. augusztus 29-én Vidak metropolita, Kathesen báró és Janković közösen megvitatták a „*Regulae directivae*” előírásait és szeptember 15-én „*A bánáti triviális iskolák tervezete*” című határozatukat – amely 49 pontból állt – felterjesztették Bécsbe. E tervet szerint a következő három év során 373 új iskola alapítására, 21 renoválására és 19 bővítésére került volna sor, 10 nagyobb településen pedig ötéves, a tanítóképzés funkcióját is ellátó úgynevezett normáliskola (=mintaiskola; a korszak terminológiája szerinti „normális” iskola) felállítását kívánták. Ezért szükségesnek vélték néhány szerb tanító Bécsbe küldését, az ottani „normálmódszer” elsajátítására, illetve legalább 10 ezer olvasókönyv és katekizmus szétosztását a tanulók között. A tervet azonban Mária Terézia 1774. november 29-én elutasította, mivel abban az „Allgemeine Schulordnung” centralizációs és uniformizáló szellemének megtorpedózását látta a szerbek részéről, valamint véleménye szerint az illírek nemzeti érdekeinek hangsúlyozása sértette a birodalom oktatás-ügyének egységét.

1776. augusztus 19-én Janković „észrevételek a temesvári tankerület nemzeti iskola-ügyéről” („Anmerkungen über das National-Schulwesen in den Provinzialbezirken des Temeswarer Banats”) című tervezetében újabb javaslatokat tett a vitás kérdések megoldására, majd októberben az uralkodónő megbízásából „iskolai bizottságot” (Schulkommission) szervezett.

1776 szeptemberében Bécsben az Udvari Kancellária irányítása alatt egy vegyesbizottságot hoztak létre (tagjai: *von Reischach báró*, *Koller gróf*, *Greiner* és *Weingarten* államtanácsosok és *Keess* referens voltak), amelynek feladata a birodalom görögkeleti (pravoszláv) lakossága számára megfelelő iskolaügyi pátens megfogalmazása és kidolgozása lett. (26) A vegyesbizottság eredményes működése után került sor a temesvári iskolaügyi igazgatóság megszervezésére, hogy az konkrét instrukciók kidolgozásával segítse a pátens határozatainak megvalósítását.

Mária Terézia 1776. november 2-án proklamálta „*Schulpatent*” című, 31 paragrafusból álló rendelkezését, amely tulajdonképpen az első szerb iskolatörvény, a szerb iskolaügy egységes irányításának és ellenőrzésének megvalósítása. (27) A paragrafusok szelleméből kiviláglik, hogy az 1776. évi iskolaügyi pátens Mária Terézia korának nagy teljesítménye, bár hiányzik belőle a triviális, a fő- és az úgynevezett normáliskolák hármastagozódása, és helyette itt csak a kétosztályos, az írás, olvasás és számolás alapjait nyúj-

tó falusi intézmények szerepelnek. A triviális iskolák hálózatának kiépítése – ha egyelőre papíron is – a szerb elemi népoktatás alapjainak lerakását jelentette.

Az uralkodónő 1774. augusztus 16-án Jankovićot – a szerb iskolaszervezés terén végzett kimagasló tevékenységéért – nemesi ranggal tüntette ki, és a család ősi birtokát, Mirijevo falut is neki adományozta. F. I. Janković de Mirijevo nemesi címerében ettől kezdve – utalva az ősök törökellenes küzdelmeire – levágott török fej és ezüst mezőben egy szablyát forgató oroszlán volt látható.

Osztrák módszertani könyvek fordítása

Az elemi iskolarendszer kiépítéséhez természetesen olyan tanítókra lett szükség, akik képesek az új, úgynevezett normálmódszer elsajátítására és oktatására. Ezért maga Janković, továbbá *Stefan Vujanovski* és *Avram Mrazović* tanítók 1776 őszén Bécsbe utaztak Felbigerhez, hogy ott a Szent Anna Iskolában megismerkedjenek a sagani módszer lényegével, és az alapvető osztrák metodikai szakkönyveket lefordítsák szerbre.

Janković 1777. április 27-ig maradt az osztrák fővárosban, s ez idő alatt rendszeresen látogatta Felbiger előadásait, valamint 1776 végére lefordította a sagani apát „*Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen, 1774.*” (Módszertankönyv a német iskolák tanítói számára) című munkáját, ám ezt több helyen átalakította, kibővítette. Miért volt szükséges a helyenkénti változtatás? Elsősorban azért, mert Felbiger a művét katolikusok számára írta, másodszor pedig a kalligráfia a német gót betűkre vonatkozott. Janković azonban képes volt áthidalni ezeket az eltéréseket, és tökéletesen át tudta ültetni a „*Módszertankönyv*” útmutatásait a szerb viszonyok közé. (28)

A fordítás első része 1777. február 22-én, a második fele március végén jelent meg *Josef Kurzböck* bécsi nyomdájában. Janković a mű megjelenése után egy aranykeresztet (Gnadenkette) kapott a császárnőtől, elismerő szavak kíséretében.

Janković bécsi tartózkodása alatt ugyancsak lefordította és átdolgozta Felbiger „*Szükséges kézikönyv használatra a német iskolák tanítói számára. Bécs, 1774*” című könyvét, amelyet kétnyelvű (német és szerb) szöveggel jelentetett meg, „*Notwendiges Handbuch für Schulmeister der illyrischen nicht unirten Schulen*” és „*Ručnaja kniga potrebnaja magistrom illiričeskih neunitskih malyh škol*” címmel, amely tulajdonképpen a „Módszertankönyv” kivonatolt átdolgozása. (29)

A „Módszertankönyv” első kötete Janković fordításában 253 oldalon jelent meg és öt fő fejezetet tartalmazott (I. *A nevelés legfőbb célja*; II. *A tanító személyiségjegyei, tulajdonságai*; III. *Tanítási módszerek*; IV. *A tanulók nevelési módjai*; V. *Általános direktívák a tanító munkavégzéséhez*), a második kötet 319 oldalt tett ki és három fejezetből állott: I. *Az írás- és olvasástanítás az alsóbb osztályokban. Bevezetés a számtan tanításába*; II. *Heti órarend (Wochenstundenplan)*; III. *A félévi vizsgákról és a tanulók előmeneteléről*.

Janković 1776-77. évi bécsi tartózkodása alatt a szerb tankönyvek mellett szerb-román-német nyelvű olvasókönyvet és katekizmust is szerkesztett, amelyeket ugyancsak J. Kurzböck nyomdájában adtak ki és 10 ezres példányszámban osztottak szét a tanulók körében. (30)

1776. október 7-én bízta meg Vidak metropolita Zaharia Orfelint egy „Szépírás-könyv” összeállításával, amely 1778 elején Karlovácon „*Slavenskaja i valahijskaja kalligrafija, ili nastavlenie k pravilnomu pisaniju*” címen meg is jelent. Maga Mária Terézia is nagy elismeréssel nyilatkozott e műről és felkérte Orfelint, hogy készítsen kalligrafikus táblázatokat, betűformákat a német elemi iskolák számára is. (31)

A számtanoktatás megkönnyítése céljából A. *Sekereš* lefordította az osztrák iskolákban használatos „*Anleitung zur Rechenkunst zum Gebrauche in den Trivialschulen*” című kézikönyvet („*Rukovodstvije vo arifmetiki za upotreblenie v malyh učiliščah*”), amely a négy alpműveleten kívül a pénz-, mennyiség- és súlyviszonyok alapjaival is megismertette a tanulókat. (32)

A német nyelv oktatását szolgálta az 1774-ben megjelent „*Načalo učenija hotjaštym učitisja knjig pismeny nemeckimi s malimi potrebnimi nastavleniami*” című tankönyv, amelynek szerzője *Sava Lazarević*, az illír udvari deputáció tolmácsa volt. A tanulók számára a latin nyelvet Z. Orfelin munkáiból tanították, amelyek fél évszázadon keresztül

használatban maradtak (*Latinskij bukvar, soderžaščij načalo učenija i edin kratkij slovník latinskogo jazyka. Venedig, 1776; Pervye načatki latinskogo jazyka. Venedig, 1767*).⁽³³⁾

Az 1770-es években a temesvári tankerületben használatos könyveket az alábbi táblázatunk szemlélteti: ⁽³⁴⁾

A könyv címe	Milyen nyelven jelent meg?	Kiadás éve	Kiadás helye	Példányszám
ABC	szerb	1772	Bécs	5000
ABC	román	1772	Bécs	5000
Katekizmus	német-szerb-román	1774	Bécs	10000
Katekizmus	szerb	1776	Bécs	10000
ABC	szerb	1776	Bécs	10000
Vallás- és olvasókönyv	német-szerb-román	1777	Bécs	10000
Katekizmus	német-szerb-román	1777	Bécs	10000
Iskolaszabályzat	szerb-német	1777	Bécs	3000
ABC	román	1777	Bécs	10000
Számtankönyv	szerb-német	1777	Bécs	3000
Számtankönyv	román-német	1777	Bécs	3000
Iskolaszabályzat	román	1778	Temesvár	5000
Olvasókönyv	román-német	1778	Bécs	16000
Olvasókönyv	szerb-német	1778	Bécs	

1. táblázat
A temesvári tantestület olvasókönyvei az 1770-es években

F.I. Janković és az első tanítóképzés Temesváron

1777 áprilisában Janković Mária Teréziához írott levelében kérte, hogy az Udvari Tanulmányi Bizottság engedélyezze május 1-jétől, mintegy 3-4 hónapon keresztül, 17 tanítónak az új, úgynevezett normálmódszerrel való átképzését Temesváron. Az uralkodónő döntésében hozzájárult, hogy Janković vezetése alatt a 17 jelölt számára négy hónapos speciális átképző kurzust tartsanak napi 3-4 órás foglalkozással, gondoskodva a tanítók ellátásáról, napidíjáról. A temesvári tanügyi bizottság a tanfolyam megszervezésére 300 forintot kapott, amelynek jelentős részét tankönyvek beszerzésére fordították. Putnik püspök 1777. szeptember 16-án Vidakhoz írott levele arról tanúskodik, hogy az első átképző kurzust július 14-én indították el, ahol az előadások szerb és román nyelven folytak. ⁽³⁵⁾ A második és harmadik tanfolyamot a temesvári tanügyi bizottság 1778, illetve 1779 nyarán szervezte meg. E tanfolyamok során Temesvár, Csanád, Lippa, Versec, Becske-
rek és Lugos körzetének szinte valamennyi tanítóját átképezték.

1776. december 10-én került sor Temesváron az első úgynevezett normáliskola felállítására, amelynek ötödik évfolyamában az elemi iskola alsóbb osztályai számára képeztek tanítókat. Ebben az intézményben először *Anton Prevondig, Friedrich Mark, Anton Slava, Albert Karlitzky* és *Joseph Haag* segítségével indult meg a munka, akik a szerb iskolaügy első hazai nemzedékét nevelték fel. ⁽³⁶⁾

Új fejezet kezdődött a Bánát történetében 1778-ban, amikor közigazgatásilag Magyarországhoz csatolták és területét három megyére osztották (Temesvár, Torontál, Karán-Sebes). 1778. október 30-án *Esterházy Ferenc* kancellár nagy elismeréssel nyilatkozott a temesvári tankerület eredményeiről, külön kiemelve e téren *Stefan Vujanovski* eszéki és *Avram Mrazović* zombori igazgatók tevékenységét, akik Jankovićcsal együtt 1776-77-ben Bécsben sajátították el Felbiger módszerének alapjait. Ugyanakkor Esterházy rendkívül fontosnak ítélte az 1777. augusztus 22-én proklamált „Ratio Educationis” szellemének következetes megvalósítását a Magyarország területén élő német, szlovák, szlovén,

rutén, szerb és román lakosság körében is. (37) Ennek megvalósítását szolgálta a különböző vallási felekezetekhez tartozó iskolai inspektorok egybehívása Budára, ahol a „Proiectum Suplementi Benigni Instituti Literarii, quod ad scholas Nationales attinet” (röviden: Proiectum Budanse) című tervezetben a magyar oktatásügy egységesítésére tettek kísérletet. Az iskolaügy területén fontos szerepe volt az 1781-ben, II. József által törvényerőre emelt tolerancia rendeletnek, amely a Habsburg Birodalom laza konglomerátumában élő, különböző vallási felekezetekhez tartozó személyek szabad vallásgyakorlatát biztosította.

1782 márciusában a különböző felekezeti iskolák vezetőinek egybehívására került sor Pozsonyban, amelynek résztvevői (Johann Felbiger; *Erdélyi József*, a budai tankerület vezetője; *Schober*, a pozsonyi tankerület igazgatója; *Mandić Antal*, a szlavón és szlovén iskolák inspektora; *Kigler*, a katolikusok képviselője; a lutheránus *Benczúr József*, a kálvinista *Hatvany István* professzor Debrecenből; a bizottság elnöke: *Skerlec Miklós*) elsősorban a „Proiectum Budense” anyagát vitatták meg.

Jankovićot március 1-jére hívták Pozsonyba – aki egy hét késéssel érkezett oda –, és a vitaanyag §-ához, a vallásoktatás kérdéséhez szólt hozzá, továbbá hangsúlyozta egy leányiskola felállításának fontosságát a szerbek körében is.

Március 12-én a konferencián a katolikus iskolák vezetői heves támadást intéztek a szerbek ellen, követelve, hogy: 1. a kirillica csak az egyházi jellegű könyvekben maradjon meg, s a tankönyveket kizárólag latin betűkkel írják; 2. a „*Csaszoszlov*” (pravoszláv szertartáskönyv) és a „*Pszaltir*” (Zsoltároskönyv) maradjanak ki az olvasókönyvekből; 3. az iskolai könyveket egyszerű, népi nyelven fogalmazzák meg és írják. Janković először határozottan ellenezte a latin betűk bevezetését a kirillica helyett, továbbá, hogy a tankönyveket „egyszerű nyelven” írják. Erről Putnikhoz írott levelében (1782. március 26-án) így számolt be: „Az utasítástól én nem tértem el, magát Skerlec urat, valamint az egész bizottságot is megnyertem, hogy a könyveket ne népi nyelven, ahogyan az egyszerű emberek beszélnek, hanem irodalmi stílusban nyomtassák.” (38) Április 9-én azonban Janković is beleegyezett – a konferencia nyomásának hatására –, hogy a továbbiakban megjelenő könyveket (még a vallási tartalmúakat is) latin betűkkel nyomtassák. A július 24-i resolutio (határozat) megfogalmazása és életbe lépése nem csekély ellenállásba ütközött, és a tiltakozás a szerb lakosság körében még az 1790-es években sem csendesedett, egészen *Vuk Stefanović Karadžić* nyelvreformjáig, az úgynevezett nemzeti újjászülési mozgalom kibontakozásáig. (39)

1782. március 10-én – a pozsonyi konferencia idején – II. József Bécsbe hívatta Jankovićot, és közölte a kiváló pedagógussal, hogy II. Katalin orosz cárnő felkérésére még a nyár folyamán Pétervárra kell utaznia az ottani elemi iskolák megszervezése céljából, felhasználva ausztriai és bánáti tapasztaltait. (40) Ezért még májusban Janković visszatért Temesvárra, és utódjává *Avram Mrazović* kinevezését kérte, akivel a „normálmodszert” együtt sajátította el Bécsben. Mrazović 1777-82 között Zomborban iskolaigazgatóként tevékenykedett, és a temesvári tankerület vezetőjévé december 1-jén nevezték ki, de ottani munkájával kapcsolatban hamarosan panaszok merültek fel, ezért a magyar hatóságok 1783. február 28-án leváltását kérték Putniktól. Mrazović menesztésére 1783. március 13-án került sor, és utódjává előbb *Vasilije Nikolić*ot (1803-ig), majd ot nevezték ki. (41)

Janković tehát II. József és II. Katalin 1780. évi mogiljovi megbeszélései értelmében 1782 nyarán Oroszországba utazott, ahol nemcsekély szerepet játszott az elemi népoktatás intézményrendszerének kiépítésében, és az 1786-os Iskolai Szabályzat rendelteinek megfogalmazásában.

A szerb iskolaügy eredményei a 18. század utolsó harmadában

A szerb iskolaügy fejlődése Janković pétervári utazásával nem szenvedett törést, mivel az 1770-80-as években kialakult egy olyan pedagógus nemzedék, amely tovább tudta folytatni mesterének elgondolásait, kezdeményezéseit, és méltó módon fejlesztette tovább annak örökségét, eredményeit. A 18. század utolsó harmadában a délvidéki szerb iskolaügy kétségtelenül gyors változáson ment keresztül, hiszen például 1768-ban – II.

József első bánáti utazása során tett megállapítása szerint – ezer lakos közül legfeljebb egy-kettő tudott írni és olvasni. (42) A későbbi uralkodó korabeli megjegyzése valóban reálisnak látszik, mivel 1768-ban a Bánát vidékén mindössze 66 iskola működött, 53 szerb és 24 román tanítóval és 1129 tanulóval. (43) 1771-ben – a kb. 260 ezer lakosú területen – 1785 tanuló látogatta a 73 iskolát, azaz 3561 főre jutott egy elemi iskola, ahol átlagosan 17,6 tanulóval foglalkoztak.

Janković 1773. évi kinevezése gyökeres fordulatot idézett elő az iskolaépületek számának növelésével, és nem tűnik túlzásnak, hogy 1776 végén keltezett jelentésében már 183 pravoszláv iskolát említ. Az iskolaügy további fejlődését az alábbi táblázataink szemléltetik (44):

Év	Iskolaépületek száma	Tanítók száma	Beiratkozott tanulók	Rendszeresen iskolába járók
1781	293	293	5755	2871
1789	191	191	4630	2988
1792	331	333	9908	5536
1796	368	372	10217	5738
1802	406	413	12811	8030

2. táblázat
A pravoszláv iskolák adatainak alakulása

A katolikus iskolák számának alakulása (45):

Év	Iskolaépületek száma	Tanítók száma	Beiratkozott tanulók	Rendszeresen iskolába járók
1778	65	76	?	?
1785	82	94	8275	6614
1788	103	121	10681	7645
1789	104	119	10745	7392
1792	100	117	10840	7783
1796	107	125	10376	8244
1801	114	136	12370	10053

3. táblázat
A katolikus iskolák adatainak alakulása

A katolikus iskolákon belül különösen a német települések tanulói tűntek ki rendszeres iskolalátogatásukkal (46):

Település	A lakosság létszáma	A tanulók létszáma	Rendszeresen iskolába járók
Arad	2828	145	122
Csanád	1100	137	104
Grabác	1082	136	96
Kis-Becskerek	644	81	53
Lippa	1016	133	112
Schöndorf	1130	95	83
Versec	3140	301	233
Nagyszentmiklós	1890	222	166

4. táblázat
A katolikus tanulók iskolalátogatása

A 260 ezer lakosú Bánát területén a 18. század végén tehát mintegy 25 ezer (katolikus és pravoszláv) tanuló látogatta az iskolákat, akik az egész népesség 10,4%-át tették ki. Ez idő tájt például a 28-30 milliós cári Oroszországban is mindössze 20 ezer iskolába járó tartottak nyilván a tanügyi szervek. A jóval fejlettebb Ausztria elemi iskolarendszerét például 1780-ban a következő adatokkal szemléltethetjük (47):

Év	Iskolatípus és száma	Tanulók létszáma
1780	15 normáliskola—	3526
	83 fő (Haupt)- és	
	47 leányiskola	10176
	3848 triviális iskola	193666
Összesen	3993 iskola	207368

5. táblázat
Ausztria iskolarendszerének adatai 1780-ban

A szerb iskolaügy a Bánát vidékén a 18. század utolsó harmadában – összevetve más népek iskolarendszerével is – kedvező változáson ment keresztül, amelyet a bécsi udvar németesítési politikája bár erősen sértett és korlátozott, mégis a század végétől – a nemzeti újjászületési mozgalom megerősödésétől – vitathatatlan fejlődésen ment keresztül, mindvégig megőrizve nemzeti jellegét és tartalmát.

JEGYZETEK

- (1) *P. Polz*: Theodor Janković de Mirjevo. Der erste serbische Pedagoge oder die thesesianische Schulreform bei Serben und in Russland. Graz, 1970. 5-8.
- (2) *Baróti Lajos*: Adattár Dél-Magyarország XVIII. századi történetéhez. I. kötet. Temesvár, 1893. 54; *K. Scheinemann*: Usterreichische Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia. München, 1935; *H. Fietz*: Die Einrichtung eines Schulwesens für Rumänen und Serben im kaiserlichen Banat, 1718-1778. = Südostdeutsches Archiv, 1966. 186-219.
- (3) *Iván Mokuter*: Russzko-szerbszkije lityeraturnije szvjazi v XVIII veke. = Studia Slavica, t. XVIII. Bp., 1972. 17-19.; Ugyanő: Az orosz könyv a magyarországi szerbeknél a XVIII. században. = A Pécsi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. Seria 3. Linguistica-philologica. Pécs, 1967. 71-78.
- (4) A korabeli szerb iskolaügy történetéhez: *A. Kulakovszkij*: Nacsalo russzkoj skoli u szerbov v XVIII veke. Ocserk iz isztorii russzkovo vlijanyija na jugoszlavjanszkije lityeraturi. Szpb., 1903; *Mokuter Iván*: Az „orosz iskolák” a magyarországi szerbeknél a XVIII. században. = A Pécsi Tanárképző Főiskola Közleményei. Seria 3. Linguistica-philologica, 13. sz. 105-117.
- (5) Az I. Péter kori orosz-szerb kulturális kapcsolatok történetéhez: *Iván Mokuter*: Petar Veliki u srpskoj književnosti XVIII veka. = Studia Slavica, t. 11. Bp., 1965. 345-372.
- (6) *M. Kozacsinszkij* pedagógiai és irodalmi tevékenységéről lásd: *A. Szobolevszkij*: Nyeiz-vesztnaja drama M.K. Kozacsinszkovo. = Cstyenyija v Isztorieszskom obscsesztoe Nyesztora letopiszca. T. XV/2. Kijev, 1901.
- (7) *P. Polz*: i.m. 27. A szerb egyháznak az iskolaügy fejlődésében játszott szerepéről és jelentőségéről részletesebben: *Hadrovics László*: Vallás, egyház, nemzettudat (A szerb egyház szerepe a török uralom alatt). Bp., 1991.
- (8) *Ravasz János*: Az 1777-i Ratio Educationis általános tantervi előírásai. = Pedagógiai Szemle, 1977. 11. sz. 997.
- (9) *H. Balázs* va: Van Swietens Ideen und die ungarische Gesellschaft. = Gerard van Swieten und seine Zeit. Red.: E. Lesky, A. Wandruszka. Wien, Köln, Graz, 1973. 154-163.
- (10) *H. Balázs* va: Die Königin von Ungarn. = Maria Theresia und ihre Zeit. Red.: W. Koschatzky. Salzburg, Wien. 1980. 101.
- (11) *H. Balázs* va: Vierzig Jahre der widerspruchvollen Reform. Maria Theresia als Königin von Ungarn (Versuch einer Bilanz). = Pannonia, 1980. 1. sz. 21-24.
- (12) *Csóka J. Lajos*: Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám. Pannonhalma, 1936. 9.
- (13) *P. Polz* i.m. 36. A Mária Terézia kori iskolareformról lásd: *A. Egger*: Die Reform der österreichischen Volksschule unter Maria Theresie. Brixen, Innsbruck, 1917; *A. Kolbábek*: 200 Jahre österreichischer Unterrichtsverwaltung 1760-1960. Wien, 1960; *Lajos Mária*: Felbiger pedagógiája. Bp., 1917; *R. Meister*: Entwicklung und Reformen des österreichischen Studi-

- enwesens. Wien, 1968; A. Weiss: Die Allgemeine Schulordnung der Kaiserin Maria Theresia und Felbigers Forderungen an die Lehrer. Leipzig, 1896.
- (14) A. J. Helfert: System der österreichischen Volksschule. Prag, 1861. 627.
- (15) H. Wolf: Das Schulwesen des Temeswarer Banats im 18. Jahrhundert. Baden bei Wien, 1935. 66.
- (16) P. Polz i.m. 43. („In den Orten, wo mehrere catholische Einwohner sind, catholische Schulmeister, und wo nur sehr wenige Catholiken sind, und diese auch keinen catholischen Pfarrer haben, auch dasselbst nicht unirte Schulmeister angestellet werden sollen.”)
- (17) T. Ostojić: Zaharija Orfelin. Beograd, 1923. 48; Iván Mokuter i.m. 8-10.
- (18) P. Polz i.m. 45.
- (19) A 18. század második felének szerb iskolaügyéhez: M. Nesković: Istorija srpskih škola v austrougorskoj monarhiji. Karlovica, 1898; A. Ognjanović: Vojvodjanske narodne osnovne škole i njihovi učitelji, 1753-1774. = Zbornik Matice Srpske, serija društvenih nauka. T. 20. Novi Sad, 1958; Ugyanő: Novisadske narodne osnovne škole i njihovi učitelji, 1703-1940. Novi Sad, 1964; D. Popović: Srbi i Vojvodini. Novi Sad, 1959; A. Ivić: Feodor Janković -Mirijevski u odbranu virillice. = Južnoslovenski Filolog, 1932. 197-216; Tarday György: A nyilvános népoktatás kezdete és szervezése végvidékünkön. Pancsova, 1898; S.M. Hetzel: Geschichte und Statistik des Volksschulwesens der königlichen Freistadt Temeswar. Temesvár, 1893; Szeli István: A magyar és a szerb felvilágosodás párhuzamos vonásai. = Utak egymás felé. Újvidék, 1969. 9-112; F. Milleker: Geschichte des Schulwesens in der Banater Militärgrenze, 1764-1876. Werschetz, 1939; Ph.J. Adler: Habsburg School Reform Among the Orthodox Minorities, 1770-1780. = Slavic Review, 1974. No. 1. 23-45.
- (20) P. Polz i.m. 47-51.
- (21) F. I. Janković bánati pedagógiai munkásságáról részletesen: V. Molnár László: F. I. Janković szerbiai és oroszországi iskolaszervező tevékenysége. = Tanítóképző Főiskolák Tudományos Közleményei, 17-18. kötet. Szerk.: Szekerczés Pál. Debrecen, 1983-1984. 419-446; Ugyanő: Russzko-vengerszkije kultumije szvjazi (1750-1815). Joskar-Ola, 1994. 57-71.
- (22) D. Ruvarač: Srpski narodni sabor 1774 v Karlovcima. Belgrad, 1929. 14; Ugyanő: Feodor Janković -Mirijevski, prvi pedagog srpski. Novi Sad, 1928; Ugyanő: Pokrovobogradične škole v Karlovcima, 1749-1769. Sremski Karlovci, 1926.
- (23) P. Polz i.m. 53.
- (24) H. Wolf i.m. 68-69.
- (25) P. Polz i.m. 56.
- (26) Ugyanott, 61-71.
- (27) Király Péter: Die ersten Schulbücher der Ofner Universitätsdruckerei in sprachlicher und orthographischer Hinsicht. = Studia Slavica, tomus 26. Bp., 1980. 317-318.
- (28) P. Polz i.m. 88.
- (29) Ugyanott, 109.
- (30) Király Péter i.m. 319-320. A korabeli népiskolai tankönyvek kiadásáról lásd: Typographia Universitatis Hungaricae Budae 1777-1848. Publié par Péter Király. Bp., 1983; Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp., 1980. 461-462., 476-478; Hege-dűs Antal: Cirilske knjige, cirilska slova stamparije u Tmavi. = Zbornik Matice Srpske za književnost i jezik. Novi Sad, 1978. 99-109.
- (31) P. Polz i.m. 113.
- (32) Ugyanott, 117.
- (33) H. Wolf i.m. 101.
- (34) P. Polz i.m. 121-122.
- (35) H. Wolf i.m. 82.
- (36) A Ratio Educationis történetéhez lásd: Csóka J. Lajos: A Ratio Educationis korszaka. Bp., 1941; Ugyanő: Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám. Pannonhalma, 1936; Ugyanő: Der erste Zeitabschnitt staatlicher Organisation des öffentlichen Unterrichtswesen in Ungarn, 1760-1791. = A Bécsi Magyar Történeti Intézet évkönyvei, 1939. 45-124; Finácz Er-nő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I-II. kötet. Bp., 1899-1902; Kiss Áron: A magyar népiskolai tanítás története. I-II. kötet. Bp., 1881-1883; J. Kornis: Ungarische Kulturideale, 1777-1848. Leipzig, 1930; Kosáry Domokos: Népiskolák Magyarországon 1777-ben. = Pedagógiai Szemle, 1975. 674-679; Mészáros István: Népoktatásunk 1553-1777 között. Bp., 1972; Ravasz János: Az 1777-i Ratio Educationisról. = Tanulmányok a neveléstudomány köréből. Bp., 1958. 423-456; Kanyar József: Népoktatás a Dél-Dunántúlon a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában, 1777-1868. Bp., 1991; Pruzsinszky Sándor: Örményi József. Bp., 1991.
- (37) P. Polz i.m. 129-131.
- (38) Ugyanott, 139-141.
- (39) Ugyanott, 147.
- (40) Jelen tanulmányunk – a terjedelmi korlátok miatt – nem foglalkozik F. I. Janković oroszországi pedagógiai munkásságával. Erre vonatkozóan részletesen lásd: V. Molnár László:

Adalékok Theodor Janković oroszországi iskolaszervező tevékenységéhez. = Pedagógiai Szemle, 1984. 10. sz. 974-984; Ugyanő: Some Date about the School Organizing Activity of F. I. Janković (1741-1814) in Russia. = Pedagogical Review. A Selection from the 1984 Issues of „Pedagógiai Szemle”. Szerk.: Balogh László: Bp., 1985. 112-115; Ugyanő: O gyejatelnosztji F.I. Jankovicsa po organizaciji skol v Rosszii. = Studia Slavica, tomus 37. (1991-92), 235-260.

- (41) *Szentklárai Jenő*: Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből. I. kötet. Temesvár, 1879. 207.
- (42) *Hegedűs Antal*: Putovanje Josifa II u Banatu 1768 godine. Novi Sad, 1986. A korabeli Bánát társadalmi és gazdasági viszonyaira lásd: Hegedűs Antal: Bácskai és bánáti jobbágylevelek. Novi Sad, 1984; Ugyanő: Bánáti új földesurak és jobbágyaik 1782-ben. Novi Sad, 1978; Ugyanő: Joseph II. und die Refeudalisierung des Banats. = Österreich im Europa der Aufklärung. Bd. 1. Wien, 1985. 139-152.
- (43) *P. Polz* i.m. 150.
- (44) *H. Wolf* i.m. 185.
- (45) *P. Polz* i.m. 184. A bánáti katolikus iskolákról részletesen: Juhász Kálmán: Die Franziskaner im Banat, 1716-1806. = Südostdeutsches Archiv (München), 1965. 30-47; Ugyanő: Jesuiten im Banat (1718-1773). Ein Beitrag zur Kulturgeschichte des Temeswarer Banats. = Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, Bd. XI. Wien, 1958. 153-220.
- (46) *Juhász Kálmán*: Kirchliche Zustände im Banat in der Mitte des 18. Jahrhunderts. = Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. Bd. XV. Wien, 1962. 200-245.
- (47) *P. Polz* i.m. 52.